

Lichenologisch verslag van het najaarsweekend 2010 op Schiermonnikoog.

Henk Timmerman

Inleiding

Het eiland Schiermonnikoog vormde van 17 tot en met 19 september 2010 het doel van het BLWG-najaarsweekend, dat door 15 mensen werd bezocht. De meesten van hen toonden vooral interesse in de korstmossen, en er zal van dit weekend dan ook alleen een lichenologisch verslag verschijnen. Het weer was allerm minst fraai nazomerweer te noemen, maar dat belette ons niet om vanaf 'de Kooiplaats' aan de oostzijde van het eiland vooral de duinen en het dorp te verkennen.

Schiermonnikoog, ons meest oostelijk gelegen bewoonde Waddeneiland, bestaat uit tot 20 meter hoge, meest kalkrijke duinen, een groot kweldergebied (Oosterkwelder) op de oostpunt en een in de 19de eeuw ingedijkt stuk kwelder, de Banckspolder. Lichenologisch zijn vooral de terrestrische korstmossen in de duinen en zeldzame epifyten in vlierbosjes in de duinen en op de oude iepen van het dorp van belang. De dijken herbergen, in tegenstelling tot die op bijvoorbeeld Terschelling, geen bijzondere korstmossen.

Er is tot midden vorige eeuw relatief weinig naar lichenen gezocht op Schiermonnikoog. De voorjaarsexcursie van de BLWG naar het eiland in 1962 (Barkman, 1962) had dan ook een beetje het karakter van een ontdekkingsreis, en leverde mooi vergelijkingsmateriaal op voor latere excursies. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw werden lichenen genoteerd in het kader van een breed, alle Waddeneilanden bedekkend onderzoek (Brand, 1983). In het najaar van 1996 is het eiland opnieuw grondig onderzocht, waarvan het verslag in Buxbaumia is verschenen (van den Boom & Aptroot, 1997).

De vergelijking met de waarnemingen van vorige excursies levert een gemengd beeld op. Negatief zijn de ontwikkelingen in de duinen, waar veel schraal of zelfs stuivend terrein sindsdien is dichtgegroeid. De nu tot dramatisch lage aantallen gedaalde populatie konijnen kan deze ontwikkeling niet keren, en de situatie lijkt op Schiermonnikoog dan ook ernstiger te zijn dan op bijvoorbeeld Terschelling. De stuivende, jonge duintjes op de Oosterkwelder en langs de Stuifdijk bieden gelukkig voor de zeldzame terrestrische soorten een welkom refugium. Het bestand aan oude iepen in het dorp, vanouds bekend om hun mooie epifyten, heeft erg te lijden gehad onder de iepziekte. Er zijn er gelukkig nog genoeg overgebleven, en de bijzondere epifyten zijn ook nu nog grotendeels aanwezig.

Eendenkooi

Dankzij de medewerking van kooiker Talsma konden we op zaterdag de enige eendenkooi van Schiermonnikoog bezoeken. De kooi ligt op de grens van de Banckspolder en de kwelders die het oosten van het eiland beslaan. Hij werd in 1861 aangelegd en was tot 1959 in gebruik. Daarna is het kooibos verwaarloosd en helemaal dichtgegroeid, tot hij in 1990 in oude luister werd hersteld. De kooi is in 1962, tijdens de eerste lichenologische excursie naar Schiermonnikoog van de BLWG, ook al eens op korstmossen onderzocht. Toen werden 20 soorten waargenomen, waaronder twee *Opegrapha*'s. In de kooi werden we blij verrast door het schitterende, geheel bemoste pad rondom de kooiplas, waarlangs vooral esdoorns en wilgen staan. Vele bomen waren zeer rijkelijk behangen met *Ramalina farinacea* (melig takmos). Tot de

meest interessante soorten die we aantreffen behoort *Opegrapha vermicellifera* (gestippeld schriftmos). De in 1962 gevonden *Opegrapha vulgata* (wit schriftmos) werd niet teruggevonden, maar wel *Opegrapha atra* (zwart schriftmos) en *Opegrapha niveoatra* (klein schriftmos). Een soort die hier ook zou kunnen voorkomen, is *Opegrapha herbarum* (rivierschriftmos), die door de auteur in 2010 wel is gevonden in de Hoerner kooi op Terschelling. Er werd naarstig gezocht naar bijzondere *Ramalina*'s, maar helaas werden alleen *R. farinacea* en *R. fastigiata* (trompettakmos) gevonden. Met ruim 30 aangetroffen soorten lijkt de kooi nu soortenrijker dan in 1962, maar sommige soorten werden toen niet onderkend en andere zijn erg moeilijk te vinden/determineren. Het herstel van de kooi in 1990 zal in ieder geval gunstig zijn geweest voor de lichenen, want er valt nu weer voldoende licht in het kooibos.

Kobbeduinen

Aan de westkant van de Oosterkwelder is eind 19e eeuw een lage duinenreeks ontstaan. In het begin waren deze duinen vrijwel onbegroeid, maar tegenwoordig zijn ze grotendeels bedekt met struweel van struiken en lage bomen. In 1962 werd op deze locatie nauwelijks naar korstmossen gezocht, zodat we amper oude gegevens hebben. Bij de excursie van 1996 werden de Kobbeduinen geheel overgeslagen, zodat er hier nu dus wel wat werk viel te verrichten. Het struweel bleek bijzonder rijk te zijn aan *Lecidella elaeochroma* (gewoon purperschaaltje) en *Lecanora chlorotera* (witte schotelkorst) die er schitterende mozaïeken op de takken maakten. Zeldzaamheden zijn altijd te verwachten in dit soort bosjes, en die lieten ook niet lang op zich wachten. Op vlieren werden de bleekbruine apotheciën van de zeldzame, bij ons voornamelijk aan de kuststreek gebonden *Bacidia arceutina* (bleke knoopjeskorst) gevonden. Het charamos (*Psoroglaena stigonemoides*), is veel algemener te vinden, maar het vergt toch wel het deskundige oog van iemand als Laurens Sparrius om hem op vlier te ontwaren.

Figuur 1. Lichenologen storten zich op een paal bij de Kooiduinen, met op de achtergrond de eendenkooi van Schiermonnikoog (foto: Hans Toetanel).

Stuifdijk

Als onderdeel van een plan om de hele Waddenzee in te polderen, is in 1960 aan de noordkant van de Oosterkwelder de Stuifdijk aangelegd. Die zanddijk is al snel op meerdere plaatsen door de zee doorbroken en wordt nu aan de grillen van de natuur overgelaten. Na een lange wandeling over de kwelder werden de jonge duintjes bij de eerste doorbraak, nabij paal 10, bereikt. Hier werd gehoopt op zeldzame *Cladonia*'s, en dan vooral *Cladonia symphyrcarpia*, die in 2009 is gevonden op de uiterste oostpunt van het eiland. Enkele *Cladonia*'s waren wel aanwezig, maar niet de gezochte. Wel werd een terrestrisch groeiende *Hypotrachyna revoluta* (gebogen schildmos) gevonden, ook geen algemeen verschijnsel.

Dorp (Oosterburen)

Het enige dorp op het eiland, Oosterburen, is lichenologisch vooral interessant vanwege zijn oude iepen langs met name de Middenstreek en de Langestreek. Door de iepziekte zijn er helaas veel verdwenen, maar er stonden er nog genoeg om ons tevreden te stellen. Dergelijke oude iepenlanen in dorpen op de Waddeneilanden herbergen de waardevolle, nitrofiële gemeenschap *Physcietum elaeinae buelliosum canescentis*, met als meest opmerkelijke soort het ulevellemos (*Xanthoria ulophyllodes*). Twee soorten die sinds de excursie van 1962 hier helaas zijn verdwenen, zijn *Physconia distorta* (fors rijpmos) en *Ramalina fraxinea* (groot takmos). Het schitterende olijf-schildmos (*Pleurosticta acetabulum*; figuur 2) is gelukkig nog wel aanwezig, het mooist op een dikke iep in een plantsoen langs de Langestreek, met enorm grote apotheciën. Dit werd al in 1962 als bijzonderheid voor Oosterburen gemeld, en die situatie is gelukkig onveranderd gebleven. De schildmossen zijn overigens goed vertegenwoordigd met ondermeer *Physconia enteroxantha* (donker rijpmos), *Physconia perisidiosa* (duinrijpmos) en *Melanohalea exasperatula* (iepelschildmos). Leo Spier wist fraaie *Pseudevernia furfuracea* (purper geweimos) aan de lijst toe te voegen, een soort die weinig op Schiermonnikoog wordt gevonden. De zeldzame *Bacidia arceutina* en *Bacidia rubella* (iepenknoopjeskorst) zijn ook van deze iepen genoteerd: de laatste zit er in ieder geval nog. Opvallend is dat toch gewone soorten als *Evernia prunastri* (eikenmos) en *Hypogymnia tubulosa* (witkopschorsmos) in 1962 nog niet op de iepen werden gezien. De dorpsiepen van Schiermonnikoog bleken bij de bewoners veel emoties los te maken. Sommigen vervloekten ze, anderen koesteren ze, en de gemeente doet er in ieder geval veel aan om ze te behouden.

De iepen slokten vrijwel al onze tijd op in het dorp, maar we konden ook nog wat tuinmuurtjes van gele baksteen meepikken. Daarop werden geen zeldzaamheden aangetroffen, maar het waren wel aardige

mozaïeken met ondermeer *Tephromela atra* (zwarte schotelkorst), *Cladonia fimbriata* (kopjes-bekermos), *Buellia ocellata* (dijkstrontjesmos) en *Lecanora horiza* (donkere schotelkorst).

Figuur 2. Olijf-schildmos (*Pleurosticta acetabulum*) is in het dorp rijkelijk en met enorme apotheciën aanwezig (foto: Hans Toetenel).

Duinen en bossen

Op verschillende plekken langs het Scheepstrapad en Cornelis Visserpad werd in de duinen rondgekeken, waarbij het ons meteen opviel hoe vergrast de duinen hier zijn. Waar de grond niet al te dichtbegroeid was, konden toch nog mooie landschapjes met diverse *Cladonia*'s worden gevonden. Een leuke vondst was *Peltigera neckeri* (zwart leermos), een leermos dat alleen goed te determineren valt als hij geheel uit de grond wordt geplukt, om zo de zwarte onderkant te onthullen. Vlierbosjes in de duinen zijn plekken waar je altijd op zoek kunt gaan naar *Caloplaca cerinella*, een citroenkorst met zeer kleine apotheciën die vooral op dunne twijgjes voorkomt. Het is een zeldzame soort met in Nederland

een duidelijke voorkeur voor de kuststrook, die vroeger veel meer voorkwam, tot zelfs in de grote steden (waar hij nu overigens met aangevoerde bomen uit het buitenland ook weer is teruggekeerd). Hij werd in de Kobbeduinen al snel door ons gevonden, en is eerder ook vermeld van populieren in jonge duintjes tegen het Westerstrand aan. Langs een schelpenpadje loonde het om diep te bukken om voor dit milieu typische soorten als *Leptogium gelatinosum* (duinzwelmos), *Agonimia tristicula* (haarschubje) en *Bacidia caligans* (kalkknoopjeskorst) te vinden.

In de bossen van Schiermonnikoog wees Laurens Sparrius ons in de hoek tussen Jacobspad en Cornelis Visserpad op een bijzondere soort op dennen. *Pinus* is niet

bepaald een boomsoort waar een lichenoloog vol verwachting op afstevent, maar het is wel het substraat voor een enkele specialist, waaronder de douglasdruppelkorst (*Fellhanera ochracea*). Deze merkwaardige korst met pycnidiën in twee kleuren (oranjebruin en blauwgroen) wordt in ons land vooral op dennen in beschutte duinbossen en in het binnenland vooral op douglasspar gevonden. Dit lichtgroene licheen verschuilt zich in schorsspletten en is makkelijk voor een alg te verslijten. Van hier verzameld herbariummateriaal bevatte overigens ook apotheciën, wat zelden voorkomt. Met name in de duinen komt hij plaatselijk algemeen voor, en het is dus bij dennenopstanden daar altijd geboden om er naar op zoek te gaan.

Figuur 3. *Lecania atrynoides* (dijkglimschotelletje) op een dode wilgenstam langs de Kooiplas (foto: Hans Toeteneel).

De fraai in de duinen gelegen begraafplaats Vredenhof is met de jaren steeds meer beschaduwd geraakt en de van vroeger gemelde rijke groeiplaatsen met *Cladonia*'s waren dan ook verdwenen. Een wandeling langs de oevers van de Kooiplas leverde een vondst op die nog steeds voer voor discussie geeft. De in de modder liggende dode stammen van wilgen bleken massaal bedekt te zijn met een korstvormige, opvallend witte soort met zwarte apotheciën. Al snel ging de gedachte richting *Lecania*, en uiteindelijk werd de soort gedetermineerd als dijkglimschoteltje (*Lecania atrynoides*; figuur 3). Zoals de Nederlandse naam al aangeeft, is dit eigenlijk een steenbewoner, in ons land van graniet op zeedijken in de supralitorale zone. Heel zelden wordt de soort, zoals hier op Schiermonnikoog, op dood hout aangetroffen. Aan de oostkant van de Kooiplas zijn de schorren en daarmee de invloed van de zee niet ver weg, wat toch wel een voorwaarde lijkt te zijn voor het voorkomen.

Literatuur

- Spier, J.L., A. Aptroot, C.M. van Herk & L. Sparrius. 2003. Het geslacht *Fellhanera* in Nederland. *Buxbaumiella* 64: 2-6.
- Brand, A.M. & R. Ketner-Oostr. 1983. Lichens. In: K.S. Dijkema & W.J. Wolff (ed.), *Flora and vegetation of the Wadden Sea Islands and coastal areas*.
- Boom, P.P.G, van den & A. Aptroot. 1997. De lichenologische najaarsexcursie van 1996 naar Schiermonnikoog (prov. Friesland). *Buxbaumiella* 43: 12-19.
- Spier, J.L. 1998. Enkele aanvullingen op de lichenologische najaarsexcursie van 1996 naar Schiermonnikoog. *Buxbaumiella* 47: 43-44.
- Barkman, J.J. & A.L. Touw. 1962. De voorjaarsexcursie 1962 naar Schiermonnikoog. *Buxbaumia* 16: 1-24.

Auteursgegevens

H.J. Timmerman, Zoom 1528, 8225 KJ Lelystad, optieplus@planet.nl

Abstract

Lichenological report of the BLWG autumn meeting 2010 on the island of Schiermonnikoog.
The BLWG autumn field meeting 2010 was held from September 17th to September 19th on the Dutch Frisian island of Schiermonnikoog. Noteworthy was the rich epiphytic lichen flora on dusty old *Ulmus* in the only village of the island, with one of the few known Dutch occurrences of *Xanthoria ulophyllodes*. Compared with surveys in 1962 and 1996 little had changed here, and most of the vulnerable species were still present. On dead trunks of *Salix* lying at the shore of a brackish pond near salt marshes, there was the unexpected find of *Lecania atrynoides*, a normally saxicolous species that very seldomly occurs on dead wood. On *Sambucus* in coastal dunes *Caloplaca cerinella* and *Bacidia arceutina* were found, species typical for this habitat in the Netherlands. Schiermonnikoog was the third of the Dutch Frisian islands where *Fellhanera ochracea* was found, on *Pinus* in the dunes. This only recently (2002) described species seems in the Netherlands to be restricted to coastal dunes and on *Pseudotsuga menziesii* in the interior of the country.